

ההגנה העצמית ומשק חקלאי / ד"ר בועז סנג'רו*
(בשולי הצעת חוק העונשין (תיקון מס' 99) (הגנה עצמית), התשס"ח-2008)

יש להבין את המצוקה הגדולה שבה נתונים חקלאים, שמשקיהם נפרצים שוב ושוב ושהמשטרה איננה ממלאת את חובתה להגן עליהם. הפתרון המרכזי הוא הקצאת המשאבים הדרושים על-ידי המשטרה. אל לנו כחברה להפקיר את החקלאים, כשם שאל לנו להפקיר את תושבי שדרות.

באשר להגנה עצמית שבמסגרתה מפעיל החקלאי עצמו כוח נחוץ וסביר על מנת להדוף פורץ, יש לבחון האם החוק הקיים מספק מענה הולם, או שמא נדרש שינוי שלו. ראשית, אם החקלאי מצוי בסכנה לחייו או לגופו, גם כוח-מגן קטלני יהיה מוצדק.

שנית, גם אם האירוע מתחיל כהגנה על רכוש בכוח-סביר (לא קטלני) ובמהלכו נוצרת סכנה לחייו או לגופו של החקלאי המתגונן (כגון אם הפורץ מפעיל כוח-קטלני), מותר לחקלאי להפעיל כוח-מגן קטלני גם לפי הדין הקיים ואין לראות בפעולתו הראשונה "התנהגות פסולה" כלשון סעיף 34 לחוק העונשין. שלישית, גם אם החקלאי לא מצוי מבחינה אובייקטיבית בסכנה משמעותית, אך טועה לחשוב שהוא בסכנה, הכוח-המגן שיפעיל אומנם איננו מוצדק (justification), אך הוא פטור (excuse) והחקלאי לא יישא באחריות פלילית (סעיף 34 לחוק העונשין). רביעית, גם אם החקלאי חרג מתנאיו של סייג ההגנה העצמית והפעיל כוח-מגן מופרז, יש להקל בעונשו (אם כי הדבר לא קבוע במפורש בחוק).

הצעת החוק איננה מסתפקת בפתרון המשפטי שמציע חוק העונשין הקיים, אלא מבקשת להרחיב את סייג ההגנה העצמית ולהקל בתנאים להפעלת כוח-מגן כשמדובר בבית-מגורים או במשק חקלאי או בבית-עסק. הכריכה יחדיו של בית-המגורים עם המשק החקלאי ובית-העסק איננה רצויה, משום שלבית-המגורים מעמד מיוחד. שם לא מדובר ברכוש בלבד, אלא מדובר בחוף המבטחים של האדם, וההגנה היא ספק על רכוש ספק על הגוף.

הצעת החוק משמרת את דרישות היסוד של נחיצות, מיידיות ומטרה להתגונן, אך מבקשת להחליש את דרישת הפרופורציה, בקובעה שההגנה העצמית "לא תחול אם המעשה היה לא סביר בעליל, בנסיבות העניין, לשם הדיפת הפורץ או הנכנס". ניסוח כזה הוא לדעתי רצוי באשר לסייג ההגנה העצמית בכללותו (כלומר: ניתן היה לשלבו בסעיף החוק הקיים – 34). כיום, שופטים טועים לעתים לחשוב שמדובר בחסד שעושים עם הנאשם, ודורשים שקילות בין הסכנה שבה הוא נתון (הנזק הצפוי לו אם לא יתגונן) לבין הכוח-המגן (הנזק שהוא גורם לתוקף בהתגוננותו). אך חשוב להדגיש שאין כאן שוויון. התוקף הוא האשם במצב שנוצר. תקיפתו, המלווה באשמה, פוגעת הן באוטונומיה של הנתקף והן בסדר החברתי-משפטי. לכן ניתן וצריך להצדיק כוח-מגן גדול מזה שהפעיל התוקף, ולא נדרשת שקילות מוחלטת. כך, למשל, כמובן שמוצדק להפעיל כוח-מגן קטלני כנגד אנס למניעת אונס. ובכל זאת, פרופורציה כלשהי, יחס הולם כלשהו, הכרחי לדרוש בחברה תרבותית. לכן, במיוחד אם קובעים בחוק, כמוצע בהצעת-החוק הנוכחית, נוסחא גמישה השוללת רק כוח שהוא מחוץ לכל פרופורציה ("המעשה לא היה סביר בעליל"), רצוי מאוד להוסיף ולקבוע בחוק במפורש כי כוח-מגן קטלני עשוי להיות מוצדק רק להגנת החיים, שלמות הגוף והחירות ולמניעת אונס, ואיננו מוצדק לשם הגנת רכוש גרידא.

לבסוף, יצוין כי בהשוואה להצעות אחרות שנדונו לאחרונה בוועדת החוקה, חוק ומשפט, ושחלקן וויתרו לחלוטין על דרישת הפרופורציה, ההצעה הנוכחית היא מתונה וטובה יותר, אם כי, כאמור, טעונה שיפור.

* ד"ר בועז סנג'רו הוא ראש החטיבה למשפט פלילי וקרימינולוגיה במרכז האקדמי למשפט ולעסקים; ומחבר הספרים "הגנה עצמית במשפט הפלילי (נבו, תש"ס);